

До спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01
в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ВІДГУК
офіційного опонента про монографію
Оржицького Ігоря Олександровича
«Етно-національна й культурна своєрідність літературного процесу в
країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х – 80-х роках ХХ
століття»,
що подана на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук за спеціальністю
10.01.04 – література зарубіжних країн

Актуальність проблематики, що визначила зміст представленої до захисту монографії І.О. Оржицького, безсумнівна. Про це дозволяють говорити кілька факторів. З-поміжних них і не вщухаючі дискусії про теоретичний фрейм і саму сутність латиноамериканських студій, що з ХХІ століття змістили фокус своєї уваги з метанаративу до мікроаналізу, закономірно центруючись довкола ідентичнісних проблем, хоч вирішення їх навряд чи можливе взагалі, попри всю супутню їм суспільну напругу. До першорядних за своєю вагомістю належить і питання про контент історії літератури, що останнім часом, знову ж таки, інтенсифіковане прокламованою «смертю» гуманітаристики і літератури як її складника, обертається довкола продуктивності поєднання літературознавчої аналітики з культуральною, що, покликаючись на Яусса, дозволить представити літературний продукт не лише у синхронії та діахронії його власних систем, але окреслити його окремішню історію в її неповторному стосунку до історії «великої». У контексті латиноамериканських студій це втілюється у надважливому топосі інтра-історії (М. Унамуно), що, визнаний і на свідомому рівні інкорпорований у художній простір хоч би М. Варгасом Льйосою, виразно означив панорамність обширу аналітичного поля існуючих на сьогодні історій латиноамериканських літератур. Ці та інші фактори, що різною мірою заявлені й

здіяні в монографії І.О. Оржицького, свідчать не лише про обізнаність дисертанта у новітніх методологіях чи про ґрунтовне знання досліджуваного і дотичного до нього матеріалу, а й про притаманну його рефлексіям перспекцію, тобто вихід за межі окресленого культурального хронотопу у сучасний вимір його побутування.

Дослідник у монографії взявся до вирішення архіскладної проблеми – подати історію розвитку регіональних літератур упродовж ледь не століття, означивши динаміку становлення національної ідентичності та її художнє оприявлення в літературі. З цією метою в роботі актуалізуються власне два основних вектори аналітичних розважань – автохтонний і «синтезний». Серед комплексу тих питань, які мав з'ясувати дослідник, і першорядне за значимістю питання взаємодії двох культурних континентів. З одного боку, очевидна фізична присутність Старого Світу у географічно-культурному ландшафті та генетично-рецептивна діалогічність літератур і мов, з іншого – утримування і збереження окремішнього автохтонного компонента, що резонує у суголосному просторі Андійського культурного регіону. Це спонукало до пошуку нової парадигми дослідження, нової оптики інтерпретації як окремих національних літератур, так і всього андійського конгломерату. Завдання і мета достатньо амбітні, які, одразу зазначу, доволі успішно, а головне, продуктивно реалізовані в монографії І.О. Оржицького.

Автор роботи обрав культуральний підхід, який я вважаю у даному випадку виправданим і плідним. Це визначило структуру дослідження, кожний розділ якого підпорядкований загальному аналітичному принципу. Як спільним загальником є Андійський регіон, на якому постали етнічно-національні культурні спільноти Перу, Болівії та Еквадору, так само багато в чому спільними є ті процеси, що визначили генералізуючі і окремішні явища в кожній з національних літератур. Тому дослідник підставно тримається жорсткої аналітичної схеми, що дозволяє окреслити поступальність літературного

розвитку, наскільки взагалі можливо про це говорити принагідно літератури. Тож Розділ 1 присвячено формуванню тих методологічних і термінологічних засад, що не лише визначили необхідний літературознавчий арсенал, а й окреслили простір аналітичного дискурсу, власне, його науковий сюжет. Розважання над проблемою ідентичності чи самобутності, термін, якому дослідник віддає перевагу, викликають не так заперечення, як провокативний сумнів. До прикладу щодо відомих дебатів про розрізнення індіхенізму та індіанізму (с. 30-31). Авторитетний перуанський культуролог Антоніо Корнехо-Полар, роботи якого знані дослідником (позиції 188-195), тримався концепції гетерогенності латиноамериканських культур і вважав поняття «індіхенізм», по-перше, ідеологічно маркованим, що суголосне з тезою дисертанта (с. 31), і, по-друге, не відповідним духові перуанської літератури. Тому принагідно творчості Х.М. Аргедаса і М. Скорса він вводить термін «неоіндіхенізм», надаючи йому переважно естетичних характеристик. Серед них: використання поетикального потенціалу магічного реалізму; інтенсивна ліризація як складова наративу; «збагачення і вдосконалення наративного інструментарію та експериментування з ним на противагу герметичності ортодоксального індіхенізму»; розширення створеного митцем наративного простору відповідно до змін, яких зазнає конкретна ситуація, «все більше залежна від того, що відбувається в суспільстві взагалі». Як спрощено пояснив один зі знавців проблеми: «Неоіндіхенізм – це розмовляти як індіанець, але чужою мовою». Я згодна з твердженням дисертанта про індіхенізм, який «не стане магістральною лінією літературного розвитку» (с. 32), але у тій заявленій, одновимірно потрактованій і зужитій до останку оболонці автохтонності він і не мав таких потенцій. Тому, ймовірно, і був витіснений «неоіндіхенізмом» – категорією естетично розімкненою, рецептивно чутливою до динаміки історичних і соціальних зрушень.

Оглядаючи та аналізуючи окремі національні літератури Андійського кластеру, дисертант тримається заявлених у Розділі 1 понятійно-термінологічних

засад, що забезпечило цілісність і логіку взаєморефлексій змісту трьох наступних розділів.

Власне історико-літературну складову роботи відкриває розділ 2, присвячений літературі Перу. Його аналітично-нарративна модель надалі, з невеликими відхиленнями, зумовленими специфікою національного буття, стане матрицею для розмислів про літератури Болівії і Еквадору. Отже, стислий опис загальників етно-культурних, географічних та соціальних умов передуює визначенню етно-культурного простору. Далі дослідницький нарратив торкається варіативних дискусій щодо індіанізму або індіхенізму, з якими пов'язані політичні та літературні течії 20-х або 60-х і т.д. історико-культурних періодів (у кожній літературі свій генераційний маркер), за чим слідує окреслення головних тенденцій розвитку національної прози й поезії з увагою до найбільш помітних і знакових репрезентантів літератури, творчість яких здебільшого акцентована культурною диглосією. Як на мене, найбільш оригінальними, самобутніми, і в сенсі ідентичності теж, виглядають розділи, присвячені поезії. Дослідник розкошує у перекладі, добираючи слова, порівнюючи смисли, наводячи фонетичні розбіжності, демонструючи віртуозність володіння не лише словом поетичним, але логосом. «Море нуртує в своєму витравному призначенні» або «зброєноші зіржавілого заліза» (с. 196) мимоволі вриваються у пам'ять, як і геніальний вірш Ф. Гамбетти «Коли твій дім зачинений,/ плюють на двері./ Коли відчиниш,/ плюють всередину./ Так було завжди» (с. 155), що стає приводом до розгортання сув'язі розмислів про топос дому, про міфологічний первень, індіхенізм і т.д. Не можу не відзначити окремо аналітичну вправність і перекладацьку віртуозність дослідника у розділі 3.3.5., такий собі досконалий і самодостатній шкіц.

З аналізом прози ситуація виглядає і простіше, бо дисертант здебільшого полишається в тематичному вимірі, і складніше, бо виправдана інформативність і зрозуміле бажання «сказати все про всіх» не дозволяють заглибитися в текст.

Підкреслю, що здебільшого рівень філологічного аналізу прози цілком достатній, так, дисертант у кожному конкретному випадку не випускає з поля зору наскрізні міфологеми, семантичні опозиції або мотивні комплекси (Анди – сельва, індіанці – білі, білі – метиси, верх – низ, гори / людина, дерево, пес, річка, вода, міст, печера, жертвопринесення, колористика, геометричні фігури і т.д.), віднаходячи і маркуючи контекстуальні та інтертекстуальні референції, що увиразнюють конструкти національної та андійської ідентичності. Виглядає переконливо, тим більше, що зазвичай виклад починається з констатації тогочасної ситуації: «З другої половини 1960-х рр.. художня мова болівійської прози почала помітно змінюватися» (с. 197); затим пояснення причин цього: «Історичним катализатором став збройний конфлікт із Перу 1941 р. та наступне підписання в 1942 р. договору...» (с. 267); потім перелік персоналій з покликами на історико-культурний контекст, що включає основні біографічні дані й ті віхи, які стали визначальними або для становлення митця, або для розвитку національної літератури, тоді огляд основних творів, що містить стислий переказ фабули та супутній цьому аналіз. У результаті кожний розділ монографії І.О. Оржицького – це своєрідний енциклопедично наснажений інформацією есей, що виходить за межі зазначеної у скупому заголовку теми.

І за всього того окремі тези провокують до дискусії. Зокрема, це стосується вже згаданого класика перуанської літератури Хосе Марія Аргедаса, а точніше запропонованої інтерпретації його роману «Глибокі ріки». Показово, що протагоністом твору є підліток, 14-літній Ернесто, який стоїть перед проблемою конфлікту двох ідентичностей, але не вибору однієї з них, чого вимагає і очікує соціум. І я не певна, що його «уже не бентежить національно-культурний дуалізм», що «у ньому остаточно взяв гору кечуанський первень» (с. 105). Ернесто радше виглядає заскоченим між двома мовами, між двома культурами. Його не вабить «синтезність», він волів би говорити на рівних обома мовами в обох рівноправних культурно-етнічних спільнотах. Транскультурацію

проблематизують, як видається, два фактори: формування світогляду і, відповідно, культурної ідентичності за умов принаймні білінгвальності, адже мова – пряме втілення і zarazом творець матеріального світу. За Аргедасом, має йтися не про те, щоб злити дві мови в одну, але наповнити внутрішній світ, та й зовнішній теж, вокабуляром / «матерією» обох мов, що й стане осердям ідентичності. Це, власне, зробив сам Аргедас, який, за точним спостереженням Джона В. Мюрре, не лише писав від імені андійської людності, але так, наче читач знає мову і звичаї кечуа, наче йому треба нагадати те, що бринить у кожному перуанцеві з часів конкісти. «Глибокі ріки» – це і мовний універсум роману, кожний персонаж якого, і білий, і індіанець, і плантатор, і селянин, причетний до вилаштування містків / засад спільної культурної спадщини. Про це символічна архітектура міста Куско, своєрідний палімпсест двох культур, які, нашаровані, химерно проступають одна крізь одну. Згадане в монографії дисертанта каміння, це не тільки стіни Куско, але це два храми – інків і католицький. Інки обрали це місце за центр світу, і там був храм, в якому шляхетні жінки виконували ритуальні служби. І на цьому самому місці, з цього ж каміння споруджено жіночий монастир, про черниць якого батько каже Ернесто: «Вони далекі від нас. Вони ніколи не виходять». А над містом пливе дзвін, який іспанці виплавили з золота інків, – «музика Куско, що відчиняє двері пам'яті». І ще згадаю про річку і міст над нею, який збудували іспанці. Ернесто зізнається: «Я не знаю, що любив більше – річку чи міст. Але вони обоє очищували мою душу, наповнювали відвагою і героїчними мріями». Образний кластер «річка-міст» уможлиблює чимало інтерпретацій. Зупинюся на тому варіанті, що видається актуальним у контексті дисертації. Опори мосту, «по яких намагається піднятися, а потім спадає вода», іспанські, статичні, непорушні, повз них і між ними протікає одвічна ріка. Опори спрямовують воду і змушують тексти визначеними ними каналами, тобто каналізована вода артикулюється мостом. Але й вода, своєю чергою, артикулює міст над нею. І пізніше, коли Ернесто

згадує річку, у його свідомості зринає слово: «Pachachaca! «Міст над світом» – ось що означає ця назва. Я не міг сказати, що я любив більше – справжню річку чи автора моїх думок». «Річка – міст» – візуальна метафора ситуації культурного й ідентичнісного конфлікту: будь-який культурний конструкт, як і ідентичність, потребує артикуляції засобами мови. Вибір Ернесто – обидві мови, і цей компромісний варіант для Аргедаса був необхідною пресупозицією до формування латиноамериканської транскультурної ідентичності, того конструкту, про який свого часу мріяв Сімон Болівар і який Хосе Васконселос патетично назвав «всесвітньою расою» (с. 53-54). Але варто пам'ятати і те, про що апокаліптично попереджав Мартін Бубер, – це жах, який заповнить людину при одночасному усвідомленому спогляданні двох картин світу. Тому формування андійської культурної ідентичності, як і будь-якої іншої, – процес тривалий, суперечливий і травматичний, про що переконливо пише І.О. Оржицький. Це стосується як мовного питання, принагідно зазначу вагомість і доречність лінгвістичних вислідів науковця, так і тих колективних травм, наративізуючи які, нація формує свою художню картину світу (розділи 3.3., 3.4., 4.2.4. та ін..).

Створений у монографії І.О. Оржицького етно-національний і культурний простір, у якому і в pendant якому розвивалася література Андійського регіону, виразно акцентують висновки, що не лише підсумовують аналітичний дискурс, але містять нову інформацію (наприклад, тетралектика), яка доповнює та уточнює попередній виклад.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у монографії, їхня достовірність і новизна. Монографія І.О. Оржицького, що представлена до захисту як дисертація, складається зі вступного слова, вступу, чотирьох розділів, структурованих на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (539 позицій) та іменного покажчика,

постає логічно обґрунтованим і доказовим викладом аналізованої наукової проблеми.

Ефективно задіяний І.О. Оржицьким комплекс аналітичних методів забезпечив поетапність вирішення поставлених завдань – від окреслення термінологічної бази крізь осмислення регіонально-етнічних особливостей з покликами на творчість видатних представників Андійського ареалу до висновкової систематизації як особливостей поетики літератури, так і модусів інтерпретації андійської ідентичності – посприяв успішній і переконливій реалізації заявленої наукової мети.

Монографія І.О. Оржицького є концептуально цілісним науковим викладом складної культурологічної проблеми, здійсненої в руслі сучасних гуманітарних студій, **новизна** якої акцентується цілою низкою нових для вітчизняної науки рефлексувань, заснованих на увазі до регіонального фактору в усій його складній повноті, намаганні окреслити специфічний «андійський» художній образ світу, що вимагало від дослідника або введення нових термінологічних систем, або уточнення побутуючих.

Повнота викладу основних результатів дослідження в опублікованих працях. Результати дослідження відображені у 54 публікаціях: 2 монографії, 1 авторський розділ у колективній монографії, 51 стаття, з яких 31 – у спеціалізованих наукових виданнях України і зарубіжжя. Зміст автореферату уповні репрезентує основні положення і тези роботи, наукові результати якої переконливо відображені у висновках.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Загальна позитивна оцінка роботи І.О. Оржицького беззаперечна. Вона фондована на науковій новизні дисертації, що є першим дослідженням з цієї проблеми у вітчизняній науці, на переконливій обґрунтованості результатів і самостійності висновків, що свідчить про успішне виконання поставлених завдань і реалізацію дослідницької мети. Але разом саме ґрунтовність і обшир роботи викликали

запитання, які, доповнюючи виказані раніше зауваги, сподіваюся, посприяють уточненню спірних або неясних моментів.

1. Для дослідження такого масштабу і типу, як видається, доречним було б звернення до поняття «історико-літературний процес», тим більше, що дві останні складові категорії фігурують у назві, а увесь комплекс активно експлуатується в тексті. Там йдеться, наприклад, про культурно-історичні ситуації в різних країнах, про впливи різнорідних традицій, про те, що «географічна специфіка країни впливає на перебіг літературного процесу» (с. 314), але сам контент категорії залишається не проясненим. Хоч це поняття вже доволі давно достатньо розроблене як теоретиками, так і істориками літератури. Зрозуміло, що всі форми взаємодії в літературі власне є предметом уваги різних побутуючих моделей історико-літературного процесу. Не впадаючи в архаїку, бо дуже хочеться назвати колись резонансну працю «Историко-литературный процесс. Проблемы и методы изучения» (Л., 1974), звернуся до авторитетного В. Халізева, який, ретельно перераховуючи компоненти історико-літературного процесу, включає до них форми суспільного побутування літературних творів, взаємодію літератури з іншими видами мистецтв, а також з мовними, ідеологічними та загальнокультурними явищами, і до всього іншого зазначає її пов'язаність з діалектикою подібностей і відмінностей між літературами різних народів і націй, географічних зон і регіонів (Див. Халізев В. Литературный процесс // Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 196-197). Навіть у цьому доволі вільному викладі виглядає на те, що категорія історико-літературний чи літературний процес була б доречною.

2. Повертаючись до архаїки, на рефлексії про яку відверто спровокували теоретичні розважання дисертанта, бо він не міг не розуміти викличності ужитку теорій І. Тена, який у ХІХ ст. віддавав перевагу культурному розвитку перед літературним, що їх було обрано за точку відліку і власне матрицю наукового дискурсу ХХІ століття. Тут запитань три: 1) Що змінилося в засадах

культурно-історичної школи від часів Тена? Чи вона модернізувалася, прибравши інших форм? 2) Чому не скористатися набутками «нового історизму», тим більше що йдеться про тексти, які вже здебільшого «віджили»? 3) Зваживши на наше буття у пост-фукіанську добу, чи не ефективніше було б звернутися до епістемі / археології знання М. Фуко, що була б набагато продуктивнішою у роз'ясненні тих питань, які не до снаги І. Тену, бо він так і залишився у «засадах», практично не задіяний у роботі?

3. Це запитання чи заувага стосується ключової для розвідки проблеми андійської самобутності, до якої причетний доволі відомий антрополог, знаний дослідник історії імперії інків John Victor Murra (1916-2006). Народжений в Одесі Ісак Ліпшиць, 1934 року емігрував до США, прожив велике і буремне життя, в якому головним був інтерес до імперії інків. Його відкриття донині неспростовні, більше того, висунута ним гіпотеза «вертикального архіпелагу» інків нещодавно підтверджена археологами. Саме Джон Мюрре у студіях про доколоніальну історію Андійського регіону 1975 року запропонував термін «andinity», тобто андійскість, розуміючи під цим спільне історичне минуле країн і народів, засноване на автохтонності культурної спадщини інків, які населяли Анди. Чи не варто було б активізувати цей термін-парасольку для позначення спільності, а далі говорити про відмінності принагідно кожної з національних самобутностей, що відобразили і літератури? Адже термін «андійскість» може слугувати і для розмежування таких ідентичнісних маркерів як інклюзивність та ексклюзивність, що безпосередньо корелює з поняттями «метизації» чи «гібридності» і сприятиме прозорості їхнього тлумачення.

4. Останнє запитання стосується нинішнього стану побутування андійських літератур. Робота дослідника завершена, як завершився і той етап пост-буму латиноамериканської літератури, що став підсумковим у дослідженні. Тож які з означених у висновках явищ набули розвою, які зійшли нанівець, і чому?

Наголошую, що висловлені зауваги жодним чином не применшують наукової значимості проведеного дослідження і не впливають на його загальну високу оцінку.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Дисертація І.О. Оржицького на тему «Етно-національна і культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х – 80-х роках ХХ століття» є завершеним, цілісним, самостійним дослідженням, результати якого придадуться як у навчальному процесі, так і в подальших наукових студіях.

На основі вивчення змісту роботи і опублікованих за її темою праць можна зробити висновок, що дисертація на тему «Етно-національна і культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х – 80-х роках ХХ століття» відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12 і 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ №656 від 19.08.2015 р., а її автор, Ігор Олександрович Оржицький, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Михед Тетяна Василівна,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри зарубіжної літератури Інституту філології
Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка



Підпис Михед Т.В. стверджую

Директор Інституту філології
Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка
професор Семенюк Г.Ф.

ПІДПИС ЗАСВІД-
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТ
КАРАУЛЬНА Н.В.
28.11.2017


